

УДК 343.222

А.А. ВАСИЛЬЄВ, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ФОРМУЛА ТА КРИТЕРІЇ ОСУДНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Ключові слова: здатності особи, кримінальна відповідальність, критерії осудності, неосудність, осудність

Юридична оцінка здатностей особи до усвідомлення суспільно небезпечного характеру своїх дій, їх фактичної сторони, прояву бажання, допущення або передбачення суспільно небезпечних наслідків своєї поведінки під час вчинення злочину, залишається актуальною проблемою сучасної науки кримінального права. У зв'язку з цим, виникає необхідність глибокого аналізу критеріїв, що характеризують осудність як ознаку суб'єкта злочину, оскільки саме у ній можна оцінити вищевказані здатності особи, що вчинила злочин. Ця робота має оглядовий характер і має на меті розгляд ознак осудності та (або) неосудності та конструювання формули осудності, виокремлення її критеріїв, що найбільш повно будуть відповідають запропонованим наукою вимогам.

Проблема осудності та її критеріїв довгий час є темою дискусії юристів, психологів та психіатрів і знаходить своє вираження у працях В.О. Володимирова, П.С. Дагеля, В.М. Куца, В.В. Леня, Р.І. Міхєєва, В.С. Орлова, Н.А. Орловської, С.І. Тихенко, А.Н. Трайніна, В.С. Трахтерова, В.М. Трубникова, В.Х. Кандинського, Д.Р. Лунца, Г.В. Морозова, В.П. Сербського та ін.

Починаючи розгляд обраної проблематики, слід зазначити, що на наш погляд, трактування осудності, застосоване в законі, а саме лише як стану особи є недостатнім для юридичної оцінки здатностей особи під час вчинення злочину і становить обмежений (вузький) зміст осудності. Такого трактуван-

ня осудності достатньо експерту-психіатру, але не юристу. Юристу потрібно аналізувати осудність не тільки з точки зору стану особи під час вчинення злочину, а й як передумову або навіть умову саме винного діяння особи та можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинений злочин і призначення покарання. Ми вважаємо, що осудність повинна розглядатися як обставина, яка свідчить про достатній рівень усвідомлення діяння, що вчиняється особою, і враховувати рівень розвитку та соціалізації особи, на що було вказано у попередній роботі автора [1].

У сучасній теорії кримінального права загальноприйнятою більшістю вчених вважається думка, відповідно до якої осудність визначається за змішаною формулою і включає лише психологічний та медичний критерії. Закріплене в законі поняття осудності припускає наявність нерозривної сукупності двох здатностей:

- 1) здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність);
- 2) здатності керувати ними.

Такі здатності особи є результатом психофізіологічного і соціального розвитку людини [2, с.60]. Медичний критерій, у свою чергу, передбачає відсутність у особи психічних хвороб та хворобливих станів, що виключають вищевказані здатності.

Таке формулювання критеріїв характеризує лише певний стан особи на момент вчинення злочину, однак не містить юридичної характеристики і не визначає значення такого стану для здатності особи бути суб'єктом злочину. На наш погляд, визначення лише стану особи замало для характеристики суб'єкта злочину і для його повної характеристики юристу потрібен більш дієвий механізм (інструмент), яким повинен стати юридичний (формально-правовий) критерій.

Як вказував В.М. Куц, відокремлюючи юридичний критерій у формулі осудності, «...без юридичного критерію установлення інших – соціально-медичного та психологіч-

ного – перетворюється в самоціль, позбавлену юридичного сенсу» [3, с.21]. За відсутності саме юридичного, навіть за наявності психологічного критерію, відсутня юридична оцінка здатностей особи під час вчинення злочину: багато психічних аномалій, що розглядаються у розрізі осудності фактично випадають з поля зору юриста, але вони, на наш погляд, у деяких випадках виступають як умова чи причина певної поведінки. Існує велика кількість психічних відхилень, які хоча і не істотно обмежують особу у виборі конкретного варіанту поведінки, але сприяють такому вибору, тому повинні бути враховані щонайменше під час вибору виду та розміру покарання (наприклад, як це було здійснено щодо особи, визнаної обмежено осудною в ч.2 ст.20 КК України).

У процесі формування та розвитку кримінально-правової науки проблема формулювання ознак та критеріїв осудності вирішувалася по-різному.

Так, В.С. Трахтеров, визначаючи зміст ознак осудності, запропонував використовувати для характеристики осудності лише два юридичних (психологічних) критерії: «інтелектуальний» та «вольовий», які визначаються на підставі тлумачення слів «не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними», що містяться у формулі неосудності [4, с.6]. Таким чином, на його думку, осудність визначатиметься на підставі лише одного критерію – юридичного, в якому міститимуться два самостійних: інтелектуальний та вольовий.

Побудова формули осудності за допомогою лише юридичного критерію пропонується також С.І. Тихенко. Автор наполягає, що для судді керівним критерієм для вирішення того, чи є даний суб'єкт осудним або неосудним, виступає «доцільність застосування того або іншого роду впливу для спеціального і загального попередження злочинів, і більше нічого» [5, с.95]. Науковець також наводить певні твердження для доказу цього: такий критерій, по-перше, є узгодженим з

поняттям вини; по-друге, є «містком» для взаємного розуміння експертів-психіатрів і суддів, юристів і не юристів; по-третє, питання про те, чи належить визнати даного суб'єкта осудним або неосудним, залежить від ступеня розвитку медицини і від того, які заходи може через економічні умови фактично здійснювати в даний момент держава, і від того, на що звертається в даний момент особлива увага – на загальне або на спеціальне попередження злочинів і т. ін.; в четверте, принцип доцільності застосування міри впливу є одним із загальних принципів права [5, с.95–97]. Проте даний критерій С.І. Тихенко припускав застосовувати тільки відносно окремого випадку осудності – відповідальності неповнолітніх. Поняття осудності та неосудності такий критерій повинен визначати лише спільно з критерієм медичним.

І.М. Фарбер, розглядаючи критерій доцільності, запропонований С.І. Тихенко, вважає, що особа правопорушника повинна розглядатися з погляду її соціабельності [6, с.291].

М.М. Паше-Озерський вважав необхідним побудову в кримінальному праві формули осудності, що складається «з двох елементів»: а) психічної нормальності – медичний критерій і б) доцільності застосування того або іншого роду впливу для мети загального і спеціального попередження – юридичний критерій. Вказані критерії відображали б динаміку осудності, її мінливість [5, с. 5–6].

На обґрунтовану необхідність розширення формули осудності вказує В.М. Трубников, який пропонує норму про осудність викласти у наступній редакції ч.1 ст.19 КК України: «...осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, яка володіє іншими психічними особливостями (темпераментом, спрямованістю, характером, здібностями)» [7, с.116]. Дане формулювання осудності по-перше, вже не отожднює осудність з психічним станом, а дає можливість визнання її деякою обставиною, що дає можливість притягнення особи до криміна-

льної відповідальності, і, по-друге, зобов'язує органи досудового слідства та суд розглядати суб'єкта злочину як особистість, не обмежуючись його такими формальними ознаками, як стан здоров'я та певний вік.

Слід зазначити, що в теорії кримінального права мали місце також пропозиції щодо виділення трьох критеріїв при характеристиці осудності та (або) неосудності за рахунок окремого розгляду юридичного або кримінально-правового критерію. Однак більшість з них базувалася лише на виділенні в якості юридичного критерію лише самого факту вчинення злочину або суспільно небезпечно діяння, якщо мова йшла про неосудність.

Так, на думку Ю.С. Богомякова, осудністю є певний стан психіки плюс факт вчинення злочину, інакше кажучи, сукупність медичного, психологічного і юридичного критеріїв [8, с.29–37]. Автором було запропоновано такий зміст критеріїв: юридичного – «факт вчинення злочину даною особою»; психологічного – обумовлена певним психічним станом особи здатність усвідомлювати свої суспільно небезпечні дії (бездіяльність) та керувати ними; медичного – «наявність у особи психічного здоров'я».

Однак, Р.І. Міхєєв вбачає в такій трьох-елементній структурі критеріїв дві істотні помилки: з одного боку, юридична форма осудності протиставляється її соціально-психологічному змісту і суспільно-політичній сутності, а з іншого – ознака складу злочину (осудність), що характеризує суб'єкта злочину, протиставляється злочину. Науковець вказує, що в основі виділення Ю.С. Богомяковим трьох критеріїв осудності лежить не матеріальна, а процесуальна ознака, а саме: хто і який критерій осудності встановлює. Згідно вказаній точці зору, це питання вирішується таким чином: суд встановлює юридичний критерій осудності – «факт вчинення злочину», експерти-психологи встановлюють психологічний критерій осудності – «здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними», а експерти-психіатри – ме-

дичний критерій осудності – «психічний стан особи». Проте перш ніж встановити «щось» в процесуальному порядку, а саме ознаки та критерії осудності, необхідно, очевидно, це «щось» визначити в матеріальному законі [2, с.65–66].

Р.І. Міхєєв доходить висновку, що введення у формулу осудності додаткового критерію – «факту вчинення злочину» – та виведення критеріїв осудності на основі процесуальної ознаки, веде до того, що матеріальне питання про зміст та критерії осудності у кримінальному праві підміняється процесуальним питанням – про компетенцію юриста, психолога та психіатра у встановленні осудності суб'єкта, що вчинив суспільно небезпечне діяння [2, с.66].

Але у чинному КК України отримала закріплення норма про осудність, тому доказ про відсутність закріплення осудності в матеріальному законі вже не може братися до уваги. Що ж до підміни матеріального питання про зміст та критерії осудності процесуальним, то в даному випадку саме вирішення питання про компетенцію юриста (зокрема – судді) має принципове значення. Фактично, питання про здатність або нездатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними вирішується шляхом проведення психіатричної або комплексної психолого-психіатричної експертизи (використання медичних знань), а суд встановлює наявність або відсутність саме юридичного, а не психологічного критерію осудності. Суд повинен констатувати достатність наявних здатностей у особи для того, щоб вважати особу суб'єктом конкретного злочину.

Психологічний критерій, характеризуючи тяжкість (глибину) психічних змін в психологічних поняттях, робить зрозумілими суду результати експертної оцінки. Застосування психологічного критерію і складає власне судово-психіатричну (психолого-психіатричну) оцінку, він завжди знаходиться в нерозривному, органічному зв'язку з медичним критерієм, і ізолювано його розглядати неможна.

Експерт є компетентною особою і зобов'язаний не тільки констатувати певну психічну хворобу, але й вирішити питання про те, могла чи не могла особа, що вчинила ту чи іншу суспільно небезпечну дію, усвідомлювати свої дії та керувати ними [9, с.38].

Експертизою встановлюється здатність до ставлення у вину (певний рівень здатностей), а суд, таким чином, встановлює безпосередньо можливість ставлення вчиненого злочину в вину, тобто достатність таких здібностей.

У сучасній науці В.М. Куц пропонує також виділяти три критерії осудності: соціально-медичний, психологічний та юридичний.

На думку автора, соціально-медичний критерій повинен визначатися словами «за своїм психічним станом» і означає, що суб'єкт під час вчинення злочину, по-перше, досяг певного рівня психічних функцій та соціалізації, який дозволяє йому усвідомлювати істинний сенс того, що діється, та керувати своїми вчинками, по-друге, він не страждає жодною з хворобливих вад психіки, що позбавляє його спроможності звітувати в своїх діях чи керувати ними.

Психологічний критерій осудності, на його думку, формулюється, як і в класичному розумінні цього критерію, а саме як здатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність діяння та керувати ним.

Юридичний критерій впливає з двох попередніх і позначає здатність особи, що вчинила злочин, бути відповідальною за вчинене діяння, підлягати кримінальній відповідальності. Осудність, таким чином, – це здатність особи до усвідомлення та сприйняття сенсу осуду [3, с.20].

Таке визначення осудності обмежує його і зводить до доцільності застосування покарання до засудженого за вчинення злочину, що є, на наш погляд, складовим елементом осудності.

На необхідність виділення трьох критеріїв неосудності вказує В.В. Лень. Так, на його думку, кримінально-правовий (юридичний)

критерій повинен припускати сам факт вчинення злочину даною особою; психологічний – бути обумовленим певним психічним станом особи, здатністю віддавати собі звіт у своїх суспільно небезпечних діях (бездіяльності) і керувати ними; медико-біологічний – припускати наявність в особи психічного здоров'я [10, с.127].

Підсумовуючи розглянуті вище погляди до визначення критеріїв осудності та її формул, можна дійти висновку, що вказана проблема потребує подальших розробок, оскільки запропоновані підходи повною мірою не відповідають вимогам науки кримінального права, а саме надають або медичну (психіатричну/психологічну) характеристику осудності, або розглядають її як критерій доцільності.

На наш погляд, формулу осудності необхідно будувати на підставі трьох критеріїв: двох змістовних (психологічного та медичного) та формально-правового (юридичного).

Змістовні критерії повинні характеризувати власне оцінку психічного стану і визначати інтелектуально-вольові здатності особи під час вчинення злочину. Ці критерії характеризують саме зміст (рівень) здатностей особи. Вони представлені психологічним та медичним критеріями.

Сутність психологічного (психофізіологічного) критерію полягає в тому, що психічний стан особи повинен вказувати на здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними. Даний критерій містить в собі як здатність повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, так і знижену здатність, коли результатом такого зниження послужили аномалії психіки та психічні розлади.

Психологічний (психофізіологічний) критерій осудності характеризується трьома ознаками: інтелектуальною, вольовою та емоційною. У законодавчу формулу осудності, як звісно, включені лише дві з них: інтелектуальна та вольова.

Інтелектуальна ознака психологічного критерію осудності відображає здатність особи

під час вчинення злочину усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпечність дій (бездіяльності) та їх наслідків. Вона характеризує соціальний досвід суб'єкта, тобто певну суму накопичених і перероблених його свідомістю явищ зовнішнього світу [2, с.61].

Вольова ознака психологічного критерію осудності – здатність особи під час вчинення злочину керувати своїми діями (бездіяльністю). Кожна вольова дія є цілеспрямованою. Воля є практичною стороною свідомості, вона полягає в регулюванні практичної діяльності людини [11, с.36]. В цю ознаку вкладена здатність людини вчиняти вольові вчинки, які відповідають її потребам. Цей момент психологічного критерію осудності відображає певний рівень «свободи волі» особи, її здатність діяти винно (умисно або за необережністю) [2, с.61]. Про реальне вольове відношення говорять лише стосовно реальної вольової дії (бездіяльності), воно є практичною стороною свідомості.

Про вольову ознаку йдеться мова і тоді, коли у особи зберігається формальна оцінка подій та їх розуміння, але знижується, а іноді і втрачається здатність утриматися від вчинення певного вчинку.

Людина, зберігаючи можливість усвідомлювати протиправний характер своїх дій, іноді не може керувати своїми діями. Це можливо внаслідок порушення взаємозв'язку між свідомістю та волею. Найбільш виразно це простежується при психопатіях, коли виявляється «парціальна некритичність» психопатичних осіб, знижується прогностична функція інтелекту [12, с.9]. Особливості емоційно-вольової сфери при психопатіях можуть знижувати й якість інтелекту, відображатися на характері мислення, роблячи його афективно-непоследовним [13, с.288]. Дії у такому разі вчинюються зі зниженням здатності керувати та контролювати їх; як відзначають Ю.М. Антонян та С.В. Бородін, «нестійкість емоційно-вольового реагування на середовище порушує можливості людини до пристосування, що знаходить вираз в її

поведінці» [14, с.15].

Психопатичні риси характеру є різноманітним дисоціального розладу особистості, що входить до складу розладу особистості і поведінки в зрілому віці.

Емоційна ознака психологічного критерію, хоча у формулу осудності й не включена, повинна враховуватися судом при визначенні осудності, оскільки в деяких випадках емоційне перезбудження (наприклад, при патологічному афекті) може виключати осудність особи [15, с.23]. Оскільки все, що відбувається, відображається в свідомості людини, воно неминуче повинно викликати певне відношення з її сторони. Як відзначає С.Л. Рубінштейн, особливо тісним є дієвий зв'язок між емоціями людини і його власною діяльністю. Емоція з внутрішньою необхідністю зароджується із співвідношення – позитивного або негативного – результатів дії до потреби, що є його мотивом, початковою спонукою [16, с.558].

Як вже вказувалося, емоції мають велике значення у випадках емоційного перезбудження, нестійкості емоційно-вольової сфери особи, відсутності емоційного забарвлення діяння і т. ін. Наприклад, афект – бурхливий і короточасний емоційний процес, що впливає на свідомість і діяльність людини та супроводжується змінами в діяльності рухової, ендокринної, серцево-судинної та інших систем організму [17, с.34]. У випадку психопатії, разом з патологічними відхиленнями в емоційній сфері і поведінці, формальні інтелектуальні здібності збережені (пам'ять, увага, асоціації) [18, с.284].

Самі по собі розлади емоційної сфери не виключають осудності за винятком тих випадків, коли ці розлади викликані хронічною душевною хворобою, тимчасовим розладом психічної діяльності, недоумством або іншим хворобливим станом психіки, які поєднуються з неможливістю усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними [19, с.10].

Особливе значення емоційна ознака отримує у разі притягнення до кримінальної від-

повідальності неповнолітнього. Як відзначає Н. С. Лейкіна, в юнацькому віці (15–18 років) в емоційному житті відбуваються глибокі зміни: формуються відчуття, велике значення отримує дружба. З одного боку, захопленість, захоплене відношення до людей призводять до прагнення хлопців та дівчат виробити у себе риси характеру людини, яка особливо подобається. Тому неповнолітні легко піддаються впливу авторитетних для них людей. З іншого боку, виникає критичне відношення до дорослих, небажання зважати на їх поради [20, с.47]. Нерідко емоції неповнолітнього закладаються в основу вчинку або всієї поведінки. Найяскравішим прикладом емоційної нестійкості є несоціалізований розлад поведінки.

У розрізі емоційної ознаки психологічного критерію необхідно розглянути акцентуацію особистості, концепція якої висвітлена в книзі відомого німецького психіатра Карла Леонгарда.

К. Леонгард пише, що акцентуація – «це, в сутності, ті ж індивідуальні риси, але такі, які володіють тенденцією до переходу в патологічний стан» [21, с.16].

В психології під акцентуацією особистості або характеру розуміється переважний (акцентуований) розвиток окремих властивостей психіки за рахунок інших властивостей, внаслідок чого погіршуються взаємостосунки з оточуючими людьми [22, с.175]. Вченими акцентуації особи і акцентуації характеру розглядаються як схожі поняття.

На думку психіатрів, «акцентуовані особистості – проміжне явище між нормою і психопатією». Це означає, що акцентуація межує з розладами особи та за несприятливих умов може досягти значної вираженості [23, с.54].

У свою чергу, на думку А.Є. Лічко, акцентуації характеру – це крайні варіанти його норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, виявляється виборча уразливість відносно певного роду психогенних дій при добрій та навіть підвищеній стійкості до інших [24, с.10]. Виділяють лише дві акцен-

туації: явну (відрізняється наявністю виражених рис певного типу характеру) і приховану (риси певного типу виражені слабо або не видні зовсім).

Акцентуація розглядається в рамках осудності, її слід враховувати при розгляді індивідуальних характеристик особистості, що вчинила злочин; виділення акцентуації дозволяє визначити мотив вчиненого злочину у випадках вчинення зовні «немотивованого» злочину.

Вивчаючи наявність психологічного критерію осудності, слід також приділяти значну увагу спрямованості особи на вчинення злочину. Спрямованість хоча і не входить до складу осудності (знаходиться поза межами цього явища), вона надає можливість конкретизувати здатності особи в певній ситуації.

На думку Л.Ф. Железняка, «...спрямованість – той стрижень та активна основа в особистості, які об'єднують поступки у певну послідовність та обумовлюють здатність індивіда опиратися змінам ситуації [25, с.18]. Спрямованість відіграє активну роль у виборі особою пріоритетних завдань та цілей у певній ситуації, являючи собою регулятивну властивість, що підтверджує більшість вчених [26, с.45]. Виявлення спрямованості особи дає змогу розглядати відношення особи до певної суспільно корисної або антигромадської діяльності.

Завершуючи розгляд психологічного критерію, необхідно відзначити, що психологічний критерій осудності показує здатність особи діяти винно (умисно або з необережності) та за наявності формально-правового (юридичного) критерію – зазнавати заходів кримінально-правового впливу.

Розглянуті здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними можуть порушуватися не одночасно. Ці порушення неминуче призводять до нездатності керувати ними. Нездатність же керувати своїми діями може спостерігатися і при відносній (формальній) здатності усвідомлювати діяння, що вчинюється.

Проте можливість існування психічних розладів, внаслідок яких особа була б здатна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) при одночасній нездатності керувати ними, ставитися судовими психіатрами під сумнів. Оскільки психічна діяльність – це відбивна діяльність головного мозку, дії людини є результатом цієї рефлекторної діяльності [27, с.69].

Суть медичного (біологічного) критерію відображає наявність у особи відносного психічного здоров'я, що не виходить за рамки «психічної норми» і відповідно – осудності.

Медичний (біологічний) критерій осудності характеризує психічне здоров'я суб'єкта під час вчинення ним злочину, рівень розвитку його психічних функцій, що обумовлюють здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. У даному випадку психічне здоров'я відносне. Відносність психічного здоров'я полягає в тому, що існує ціла гамма проміжних станів, які вказують на різні форми психічних аномалій та не виходять за рамки осудності.

Навіть в наукових положеннях психіатрії існують розбіжності в поняттях «хвороба» і «норма»: «...немає таких психологічних або психопатологічних понять, які дозволили б сформулювати універсальне визначення норми і вказати на яку-небудь єдину ознаку, що відмежовує у всіх випадках здоров'я взагалі від хвороби взагалі» [28, с.11–12].

Медичний критерій, як і емоційний, не вказується у формулі осудності, проте він враховується і є показником психофізіологічного та вікового розвитку людини, показником стану його психіки під час вчинення злочину.

Характеризуючи медичний критерій осудності, потрібно відзначити, що на відміну від медичного критерію неосудності, він має більший обсяг. Осудним може бути визнано як психічно здорового суб'єкта, так і суб'єкта психічно аномального, але за умови, що розлади психіки останнього не досягли такого ступеня і характеру, які повністю або значно знижують його здатність до свідомої

та вольової поведінки (здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними).

До формально-правового (юридичного) критерію слід відносити: по-перше – наявність юридичного факту, що висловлюється словами «під час вчинення злочину». Таким фактом є вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, що вважається первинною ознакою, яка характеризує поняття осудності. Адже без вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину, таке питання і не виникає, все обмежується визначенням дієздатності особи в площині цивільних правовідносин. Даний елемент формально-правового (юридичного) критерію осудності характеризує об'єктивну складову вчиненого діяння, що знаходить свій вираз більшою частиною в об'єктивній стороні складу злочину. Стан особи визначається на момент вчинення суспільно небезпечного діяння, а у випадку продовжуваного злочину – на протязі часу вчинення тотожних діянь. Істотного значення, як правило, тут набувають факультативні ознаки об'єктивної сторони: спосіб вчинення злочину, місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину (ситуаційні ознаки). Оцінюються здатності особи до вибору способу, знарядь і засобів вчинення злочину з урахуванням часу, у визначеному місці та за наявності обстановки, що склалася.

По-друге – причетність особи до вчинення злочину (особа, щодо якої виникає необхідність визначення її осудності, має певний процесуальний статус: звинувачений, підсудний та ін.). Винність особи у вчиненні злочину на момент виникнення питання про визначення осудності особи повинна бути вже доведена зібраними по справі доказами. Важливе значення (а іноді і визначальне – у разі наявності психічних розладів (аномалій)) для характеристики здатностей особи мають мотив і мета вчинення злочину (мотиваційні ознаки). Необхідно оцінити мотивацію, спрямованість та здатності особи до адекватного

вибору способу та засобів досягнення мети.

По-третє – здатність особи бути відповідальною за вчинений злочин (осудність, разом з іншими складовими суб'єкта і елементами складу злочину, є саме умовою можливості настання кримінальної відповідальності) і, як пропонує В.М. Куц, здатність особи до усвідомлення та сприйняття сенсу осуду [3, с.20].

Таким чином, сутність формально-правового (юридичного) критерію полягає в тому, що він надає можливість суду визначити реальну можливість (достатність здатностей) особи усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) та керувати ними під час вчинення злочину (у конкретній ситуації при досягненні певних цілей). Цей критерій деталізує прояв характеру здатностей у взаємодії з конкретним суспільно небезпечним діянням, що передбачено Особливою частиною КК України. Лише юрист (в особі суду) може надати характеристику вчиненого діяння та визначити правовий статус особи на підставі висновку експерту та аналізу доказів.

Що стосується виділення трьох критеріїв (формально-правового і змістовних), питання про осудність, всупереч думці Р.І. Міхеєва, буде вирішуватися таким чином: органи досудового слідства встановлюють факт вчинення даною (саме цією) особою злочину; при виникненні питання про осудність особи, експерти в ході психіатричної або комплексної психолого-психіатричної експертизи визначають здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними під час вчинення злочину, за наявності у особи відносного психічного здоров'я. Суд в даному випадку визначатиме здатність до усвідомленої та вольової поведінки під час вчинення злочину, а отже здатність підлягати кримінальній відповідальності та винність особи.

Як висновок, необхідно відзначити, що осудність якнайповніше характеризуватиметься за допомогою формально-правового

та змістовних критеріїв: психологічного та медичного. Виділення таких критеріїв дає можливість: по-перше, розмежувати компетенцію суду і експертів – суд розглядає об'єктивно виражені ознаки вчиненого злочину, закріплені в протоколах слідчих дій, і, спираючись на висновок експерта, робить висновок про можливість ставлення в винуваченого особою злочину, чим реалізує кримінальну відповідальність, конкретизуючи звинувачення особи у вчиненні злочину; по-друге, полегшити розуміння осудності як категорії не тільки кримінального права, але і судової психіатрії. У подальшому потребують класифікації та розмежування різні обсяги (рівні) здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними, про що буде йти мова у наступних роботах автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв А. А. До питання про визначення поняття осудності у кримінальному праві / А. А. Васильєв // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. – С. 14–18.
2. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве : монография / Родион (Рудольф) Иванович Михеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – 300 с.
3. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину / В. М. Куц // Вісник Ун-ту внутр. справ. – 1996. – Вип. 1. – С. 17–23.
4. Трахтеров В. С. Вменяемость по советскому уголовному праву : конспект лекций / В. С. Трахтеров. – Харьков, 1966. – 15 с.
5. Тихенко С. И. Невменяемость и вменяемость : монография / С. И. Тихенко. – Киев, 1927. – 104 с.
6. Фарбер И. М. К вопросу об относительной вменяемости / И. М. Фарбер // Современная психоневрология. – 1928. – Т. 4. – С. 288–297.

7. Трубников В. М. Нове про суб'єкт злочину / В. М. Трубников // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Спецвипуск. – С. 110–117.
8. Богомягков Ю. С. Проблемы невменяемости в советском уголовном праве (понятие вменяемости) : учеб. пос. / Ю. С. Богомягков. – Уфа, 1978. – 48 с.
9. Случевский И. Спорные вопросы судебно-психиатрической экспертизы / И. Случевский // Социалистическая законность. – 1955. – № 5. – С. 38–41.
10. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : монографія / В. В. Лень. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2008. – 180 с.
11. Дагель П. С. Проблемы вины в советском уголовном праве П. С. Дагель // Ученые записки. – 1968. – Вып. 21. – Ч. 1. – 188 с.
12. Морозов Г. В. Методологические проблемы вменяемости-невменяемости / Г. В. Морозов, Т. П. Печерникова, Б. В. Шостакович // Проблемы вменяемости в судебной психиатрии : сб. науч. трудов. – М. : ВНИИ общ. и судебной психиатрии, 1983. – С. 3–10.
13. Судебная психиатрия : учебник [для вузов по спец. «Правоведение»] / [Г. В. Морозов, Д. Р. Лунц, Э. А. Бабаян и др.] ; под ред. Г. В. Морозова. – М. : Юрид. лит. 1978. – 342 с.
14. Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев / АН СССР, Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1987. – 208 с.
15. Мірошніченко Н. Обмежена осудність та її законодавче закріплення / Н. Мірошніченко, Н. Орловська // Право України. – 1997. – № 7. – С. 23–24, 29.
16. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : ЗАО «Издательство «Питер», 1999. – 720 с.
17. Ситковская О. Д. Аффект: криминально-психологическое исследование / О. Д. Ситковская. – М. : ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. – 240 с.
18. Михеев В. В. Нервные и психические болезни : пособие [для мед. училищ / В. В. Михеев, Т. А. Невзорова. – 2-е испр. изд. – М., 1956. – 364 с.
19. Шахриманьян И. К. Невменяемость по советскому уголовному праву : автореф. дис. на соискание науч. степени. канд. юрид. наук / И. К. Шахриманьян ; Ленинградск. ордена Ленина Гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1962. – 16 с.
20. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность : монография / Л. Н. Семеновна. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1968. – 129 с.
21. Леонгард К. Акцентуированные личности : монография / Карл Леонгард. – Киев : Вища школа. Головное издательство, 1981. – 392 с.
22. Столяренко Л. Д. Основы психологии : учеб. пособие [для вузов] / Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 733 с.
23. Назаренко Г. В. Невменяемость: Уголовно-релевантные психические состояния : монография / Г. В. Назаренко. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 207 с.
24. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков : монография / А. Е. Личко. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Л. : Медицина, 1983. – 256 с.
25. Железняк Л. Ф. Проблема направленности личности в советской психологии / Л. Ф. Железняк // Вопросы психологии. – 1973. – № 5. – С. 16–18.
26. Иванов Н. Г. Ограниченная вменяемость. Соотношение с невменяемостью / Н. Г. Иванов // Рос. юстиция. – 1994. – № 1. – С. 52–55.
27. Лунц Д. Р. Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии : монография / Лунц Д. Р. – М. : Изд-во «Медицина», 1966. – 236 с.
28. Кондратьев Ф. В. К уточнению понятия «хроническая душевная болезнь» в плане медицинского критерия невменяемости / Ф. В. Кондратьев // Проблемы вменяемости в судебной психиатрии : сб. науч. трудов. – М. :

ВНИИ общ. и судебной психиатрии, 1983. – | С. 10–19.

Васильев А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві / А. А. Васильєв // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 127–136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vaavkp.pdf>

Розглядаються найбільш поширені в теорії кримінального права погляди на критерії, що характеризують осудність як ознаку суб'єкта злочину; пропонується побудувати формулу осудності за допомогою формально-правового та змістовних критеріїв.

Васильев А.А. Формула и критерии вменяемости в криминальном праве

Рассматриваются наиболее распространенные теории уголовного права взгляды на критерии, характеризующие вменяемость как признак субъекта преступления; предлагается построить формулу вменяемости с помощью формально-правового и содержательных критериев.

Vasil'ev A.A. The Formula and Criteria of Responsibility in the Criminal Right

Deals with major ideas as to the criteria that view insanity as a characteristic of the subject of a crime are sign. The author suggests constructing the formula of insanity taking into consideration formal-legal and essential criteria.